

Les dones i la pau en el context de les guerres del segle XV

Teresa Vinyoles Vidal

Les guerres han ocupat pàgines i pàgines dels llibres d'història. Hi trobem detallades estratègies militars, noms de reis i generals victoriosos i les seves "heroïcitats"; de tant en tant algunes paraules escadusseres sobre els vençuts. Però, què en sabem de les mullers, les mares, les filles i les germanes dels combatents? De vegades sabem –la majoria de vegades no volem saber– que moltes dones han estat, i són, víctimes de la brutalitat de les guerres. Tampoc no és normal que els historiadors i historiadores ens posem a investigar sobre les moltes dones que, al llarg de la història, han desenvolupat pràctiques de pau per resoldre els conflictes, han creat estratègies, establert mediacions i relacions que van més enllà de les relacions de força i de poder per evitar o minimitzar els efectes dels conflictes bèl·lics.¹ Tampoc no trobem massa referències sobre les dones que han defensat amb coratge, i si ha estat necessari amb les armes, el seus drets i les seves terres.

Ens proposem en aquest treball estudiar el paper que varen tenir les dones en el context de les guerres que assolaren Catalunya al llarg del se-

1. Sobre el tema, entre d'altres: *Guerras que yo he visto. Saberes de mujeres en la guerra*, Horas y horas, Madrid 2001; Mary NASCH, Susana TAVERA, eds., *Las mujeres y las guerras*, Icaria, Barcelona, 2003; Maria-Milagros RIVERA, *La diferencia sexual en la historia*, Publicacions de la Universitat, València, 2005.

gle XV. Especialment insistirem en les estratègies no armades per defensar els seus drets davant els armats, i la seva activitat com a mediadores davant dels conflictes i les hostilitats en aquella època tan turbulenta.

La recerca la fem en tres contextos bèl·lics diferents:

- Les lluites entre Castella i Aragó en temps d'Alfons el Magnànim. Concretament recordarem l'activitat pacificadora de la reina Maria.
- Les bandositats feudals del segle XV. Estudiarem l'actitud d'Aldonça de Bellera davant l'assalt que, l'any 1430, el comte Arnau Roger IV de Pallars va posar al castell de Rialb.
- La guerra civil catalana contra Joan II. Veurem el paper d'algunes dones que es van veure atrapades entre ambdós bàndols, molt especialment Violant de Prades i Joana de Castre.²

Un continu de pràctiques de pau

Podem parlar d'un continu de pràctiques femenines en temps de guerra, que poden anar encaminades a defensar-se, però també a tenir cura dels cossos dels combatents, o bé a proposar iniciatives i estratègies de pau. Abans d'entrar de ple en els exemples del segle XV que ocuparan el nostre treball, veurem dues actuacions, l'una anterior i l'altra posterior a l'època que ens ocupa, per tal d'il·lustrar els dos tipus d'activitats que acabem de citar.

El primer fet que volem recordar ens parla de la presència de les dones a la guerra en la pràctica de la cura dels cossos dels combatents, en el

2. En altres ocasions hem escrit sobre l'actuació d'algunes senyores feudals davant el conflicte remença. Sobre Sança Ximenis de Cabrera, senyora de la vall d'Osor, TERESA VINYOLES, "Unes cartes de dones del segle XV. Notes sobre la crisi feudal", *Acta mediævalia* 25 (2003-2004), p. 445-460; "Encuentros con una dama del siglo XV: Sança Ximenis de Cabrera". *Vidas de mujeres del renacimiento*, Universitat de Barcelona, Publicacions i Edicions, Barcelona, 2008. Sobre Beatriu de Santa Pau, vídua de Bernat Guerau de Cruïlles, senyora de Castellfollit de la Roca, *Història de les dones a la Catalunya Medieval*, Pagès-Eumo, Lleida, 2005, p. 112-113.

context de la guerra de Cerdanya d'inicis del segle XIV. La protagonista és Teresa d'Entença que va acompanyar a Sardenya el seu marit, l'infant Alfons d'Aragó, i veié com nombrosos soldats, i fins i tot les donzelles del seu seguici, hi moriren; llavors emmalaltí l'infant Alfons. La crònica de Muntaner diu que el futur Alfons el Benigne estigué molt malalt i que hauria mort, si no fos per la gran cura que Teresa va tenir d'ell: *a Déu i a ella hem d'agrair tots la seva vida*.³ La presència de la jove dama, amb les seves donzelles en el setge d'una plaça i la cura personal que tingué del marit malalt, ens apropa a una tasca que realitzaven les dones de totes les condicions socials, tenien cura de guarir els ferits i els malalts. Alfons esdevindria rei l'any 1327; però això fou pocs dies després que Teresa hagués lliurat la seva darrera batalla per la vida, morint de part del seu setè fill, quan tenia només 26 anys.

El segon fet ens parla d'estratègies de pau, i ens porta a terres franceses dos-cents anys després. Volem només citar l'anomenada "pau de les Dames", signada a Cambrai el 1529, que posava fi a la guerra entre Espanya i França, a iniciativa de Margarida d'Àustria, governadora dels Països Baixos en nom del seu nebot Carles V, i de Lluïsa de Savoia, mare de Francesc I de França.

Aquesta recerca es dirigeix sobretot vers les respostes de les dones davant les violències de la guerra i la tasca pacificadora. Certament que hi va haver dones que van defensar els seus castells amb les armes, i els seus drets amb la força; però no fou l'estratègia més comú. Com deia Christine de Pizan (1364-1430): *Déu i la Natura han fet un favor a les dones en concedir-los la feblesa; gràcies a aquest agradable defecte no tenen perquè cometre aquestes horribles maldats, aquestes morts o aquestes grans i cruels exaccions que la força física ha fet fer i continua provocant. Més hauria valgut, per a l'ànima de molts homes forts, haver fet el pelegrinatge sobre aquesta terra en un feble cos de dona*.⁴

3. *Les quatre grans cròniques*. Crònica de Muntaner, capítol 274, Selecta, Barcelona, 1971; Segons la Crònica de Villani, cap. 259, haurien mort de pestilència en el setge de la vila d'Esglésies el 1323-1324 més de 15.000 catalans. Giovanni VILLANI, *Cròniques florentines*, Tekné, Buenos Aires, 1984. Encara Muntaner ens parla d'una dona del poble de Peralada que, després d'haver ferit un soldat francès, ella mateixa el va guarir, cap. 124. A la guerra civil del segle XV veurem Caterina d'Ortafà tenint cura d'un presoner ferit.

4. Christine de PIZAN, *La ciutat de les dames*, Eixample, Barcelona, 1990, p. 60.

Una tenda al mig del camp de batalla

Veurem tot seguit les iniciatives que va prendre la reina Maria, com a lloctinent del seu marit, el rei Alfons el Magnànim d'Aragó, per aturar les disputes entre el regne de Castella i el regne d'Aragó, que van sovintegar a la primera meitat del segle XV. Maria, nascuda com a princesa de Castella i casada amb el seu cosí germà el rei d'Aragó, va viure amb angoixa aquestes discòrdies; així, per exemple, en una carta escrita l'any 1434, afirmava que el que més desitjava en el món era la pau amb Castella.⁵

En aquest sentit, la reina va emprendre diverses iniciatives, ja havia aturat la guerra l'any 1429,⁶ i, tot i que era una dona malaltissa, no va dubtar en viatjar diverses vegades a Castella per parlar amb el seu germà, amb qui va signar diverses treves. Ferran Soldevila creu que aquesta obra pacificadora va empitjorar la seva salut.⁷

Veurem com expliquen la seva intervenció les cròniques castellanen. Al veure que esclatava el conflicte, la reina lloctinent es va dirigir ràpidament a Castella per mirar d'aturar la guerra. La crònica de Joan II ens ho manifesta de manera ben gràfica dient que Maria es va encaminar a Castella, *a jornadas, no de reina, sino de trotero*.⁸ Va demanar al Condestable Álvaro de Luna una tenda i la va fer plantar al mig del camp on s'havia de desenvolupar la batalla, és a dir, separant materialment els dos exèrcits. Com diu Núria Jornet, "amb aquest gest tan radical inven-

5. Núria JORNET, "La pràctica de la pau: Maria de Castella, reina d'Aragó". *Duoda. Centre de recerca de dones. La diferència de ser dona*. Barcelona. Universitat de Barcelona, 2004, Ed. CD.

6. Els problemes es varen multiplicar durant la minoria de Joan II de Castella per les disputes pel poder entre els infants d'Aragó, Joan i Enric, germans d'Alfons el Magnànim, i Álvaro de Luna. Dins dels nombrosos conflictes esdevinguts des de la mort de Ferran d'Antequera, 1416, la guerra oberta iniciada el 23 de juny de 1429 es va acabar ràpidament, per la mediació directa de la reina Maria, amb la pau que es va signar el 2 de juliol.

7. Ferran SOLDEVILA, "La Reina Maria, muller del Magnànim". *Sobiranes de Catalunya*, Botlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres, Barcelona, 1928, p. 76.

8. *Crònica de Juan II de Castilla*, año XXIII cap. 14. Real Academia de la Historia, Madrid, 1982.

tava nous mètodes que s'allunyaven de la lògica del poder i de les relacions de força". Intervenía amb un gest, real i simbòlic a la vegada, encaminat a aturar la lluita armada.

Va actuar com a hàbit diplomàtic en el conflicte, signant diversos tractats i treves entre el seu marit i el seu germà.⁹ Independentment que ambdós fossin reis, es movia, doncs, en el marc de les relacions de parentiu, en les que estem tan acostumades a bregar les dones; relacions basades en la sang i en l'amor. Com d'altres reines, princeses i dones nobles, la reina Maria va fer de mitjancera en els conflictes entre els seus poderosos parents.

La senyora del castell

El castell sembla un espai eminentment militar i masculí, però era també la llar d'una família en la que hi habitaven de manera constant la dona i els infants, mentre l'home –que és qui amb més freqüència en tenia la custòdia teòrica– passava bona part del temps fora. Christine de Pizan deia: *Com que els nobles, cavallers i escuders, surten de viatge i fan les guerres, convé a les seves mullers ser sàvies per governar bé, i veure-hi clar en tot el que fan, ja que sovint estan als seus castells sense els seus marits que es troben a la cort o a terres llunyanes.*¹⁰ Remarquem el fet que consideri que havien de ser sàvies per tal de poder governar bé. Anomenava un seguit de coses que havia de saber fer una dama noble, la més destacada era administrar les rendes; però, a més,

9. Per exemple, el novembre de 1435 escrivia als consellers de Barcelona, des de Sòria, notificant-los que havia signat una treva per sis mesos amb Castella, afirmant que creia que era una molt bona notícia. JORNET, "La pràctica de la pau: Maria de Castella, reina d'Aragó".

10. *Les barons, et encore plus communement les chevaliers, escuiers et gentilz hommes voyagent et suivent guerres, est convenable a leurs femmes que elles soyent sages et de grant gouvernement et voyent cler en leurs fais, pour ce que le plus du temps elles demeurent a leurs mainages sans leurs mariz qui a court sont et en divers pays, si convient que elles aient tout le soing de gouverner et faire valoir leurs revenues et leurs meubles.* Christine de PIZAN, *Le livre des trois vertus*, Ch. CANNON WILLARD et E. HICKS, eds., Honoré Champion, Paris, 1989, p. 152.

senyora havia d'estar preparada per fer-se càrrec del comandament del castell en qualsevol circumstància, tant en moments de pau com en cas de setge; en èpoques d'abundància i en temps de necessitat.

Certament la història, i també la llegenda, ens parla de dones que defensaren els seus castells amb les armes; però n'hi hagué d'altres que, davant de les violències feudals, empraren mediacions i estratègies de pau. No és per casualitat que Christine de Pizan redactés el millor tractat militar que es va escriure a l'edat mitjana i també un tractat sobre la pau.

Defensar un castell sense armes

Tot seguit veurem l'actitud d'Aldonça, vídua d'Arnau Guillem de Bellera, el qui havia estat governador de València en temps del rei Martí. Aldonça era una dona que havia viscut en la seva pròpia família l'horror de la guerra: el seu marit fou mort a la batalla de Morvedre contra els partidaris de Ferran d'Antequera, l'any 1412; un fill seu, adolescent, va haver de portar damunt una pica al cap del seu pare, vençut.¹¹ Vint anys després, Aldonça vivia en el seu castell pallarès de Rialb, des d'on governava amb amabilitat i justícia la vila i les valls, quan fou atacada pel comte de Pallars i va optar per la resistència ferma però pacífica.¹²

Una matinada de febrer de 1430, a la sortida del sol, Aldonça dormia en una cambra situada dalt de la torre del castell que donava a una terrassa. Una de las dones del seu servei la va despertar dient-li que el comte de Pallars era allà, que la volia veure. Ella es va posar precipitadament un vel, va sortir a la terrassa i va veure al comte amb 40 o 50 homes ar-

11. Lauretius VALLA, *Hitoriarum Ferdinandi regis Aragonie*. Valencia, Anubar "Textos medievales" 41, 1970, p. 98. " ... *illam inmanitatem atque saevitiam que revertens iussit amputari caput presidis (se refiere al Governador de Valencia Arnau Guillem de Bellera) ac praefixum hastae tradi filio puero, quem ceperat in urbem usque gestandum ut in altissimo postmodm trahe suffixum pro trophaeo statueret... Adeo minus inmae facturum fuerat filium super paternum cruorem iugulasse, qua religiosum, illum patris ac filii pignus polluisse ac ludibrio habuisse*".

12. Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Reial Audiència, Processos, 1430.

mats amb ballestes. Aldonça vivia en un món femení, acompanyada de dones, donzelles i nenes.¹³ El comte amb els seus homes havia entrat tranquil·lament al castell; li havien obert les portes, ja que era parent de la senyora. La germana del comte, Blanquina de Pallars, s'havia casat el 1422 amb Jaume de Bellera, fill d'Aldonça, hereu de la baronia. Qui s'havia de pensar que el jove comte vingués en so de guerra?¹⁴

Arnau Roger IV, comte de Pallars (1424-1451), fou un home violent, impulsiu i amic de grandeses, tot plegat li va crear enemics i deutes. Va violentar les dones del seu entorn: va treure del seu palau, agafada pels cabells, la seva madrastra Violant d'Orcau; va desposseir dels béns la seva àvia Blanca de Foix, va pledeja llargament amb la seva germana Blanquita perquè ell no li pagava el dot promès. Va mantenir pèssimes relacions amb la reina Maria, lloctinent del rei, que el va haver d'amonestar diverses vegades, de manera que fou foragitat de pau i treva. En definitiva, es va enfrontar amb Aldonça, la sogra de la seva germana, en el fet que comentem.

A l'albada d'un fred matí de febrer, dalt de la torre del castell encimbellat entre muntanyes, una dona ja madura s'acabava d'alçar del llit i es trobava a la terrassa amb el comte, un home jove, que tindria l'edat del seu fill, amb cara de pocs amics, acompanyat per un grup considerable d'homes armats. Davant el panorama, Aldonça, amb serenitat, va saludar cordialment el comte: *“Deus vos do bon jorn. Com sou tant matiner?”*¹⁵

13. Entre les donzelles hi havia la seva fillastra, filla natural del seu marit, de qui ella tenia cura.

14. Sobre el comte de Pallars: Arxiu Medinaceli, microfilm *Arxiu de Poblet*, 126, 4, 162-165. ACA reg. 2746, fols. 2r.-4v. Armand de FLUVIÀ, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1989.

15. *Et primo fuit interrogata: Com lo comte de Pallàs pres et occupà a ses mans lo castell et loch de Rialp et béns de aquelles... E dix que huy que és dijous agué sis setmanes, de matí, al sol exit, ella testimoni dormint en son lit en una cambra alt qui hix en lo terrat del castell, entrà dins la dita cambra una dona qui stà ab la dita noble, la qual dona ha nom na Scolana, et despertà ha ella testimoni, et dix-li que lo comte de Pallàs era entrat en lo castell e que avia dit que si ella testimoni era despertada, si no que us desper-tasen e que's levàs; et ella testimoni de fet lavase et ligàs et enbarasà/ un vell, e hisqué de fora la cambra en lo terrat. Qui y en? Et vehé ella testimoni aquí lo dit comte ab bé 40 o 50 homens, tots armats ab ballestes. E dix ella testimoni al dit comte: “Deus vos do bon jorn. Com sou tant matiner?”.*

Són unes paraules magnífiques en una escena increïble. Aldonça no agafaria les armes, hagués estat un gest impossible i inútil. D'altra banda no es va posar a plorar, ni a cridar, ni a implorar, ni es va desmaiar. No va exterioritzar cap temor, ella no havia fet res. Quan el comte li digué que tenia un afer pendent amb el seu fill, responia irònicament que *encara que son fill agués mort tota Catalunya que ella, ni sos homens, no y merixen mal.*

En definitiva, el comte la va agafar pel braç i li va dir que es tingués per presa. Ella va respondre que no es tenia per presa. *Ara, dix lo dit comte, entrau-vos-en en aquexa cambra. E ella testimoni respòs que no-ho faria pas, que ans se'n tornaria en aquexa altra, dient-ho de la cambra on dormia ella testimoni.* La senyora de Rialb no va reconèixer l'autoritat del comte, va entrar a la seva cambra i es va tancar allà. El castell va quedar en mans d'un petit grup d'homes armats, mentre que el comte i els altres depredaven el poble i les valls.

Aldonça va continuar a la torre i des d'allà donava ordres als seus camperols perquè no resistissin amb les armes. *Et ella testimoni feu-se al mur, e dix que fessen ço que aquell malvat d'hom volia, que més los amava vius que morts.* És un cant a la vida i al diàleg. Els demanava que es rendissin i juressin fidelitat al comte i que s'organitzessin per denunciar els fets a la reina, igual que ho feia ella mateixa.

Arnau Roger de Pallars, a mitjan març, a causa de les cartes reials es va veure obligat a alliberar Aldonça; però no ho va fer personalment sinó que va manar a la guarnició que custodiava que marxessin a Rialb i retornessin la llibertat, les terres i la fidelitat dels pagesos a Aldonça. Ella no ho va acceptar, no tenia per rebudes *ni vil·les, ni castells, ni homes, ni algunes altres coses, ni ho tenia per rebut ni ho volia de ses mans, sinó per mans de la senyora reyna.* Els soldats van abandonar Rialb; però ella es va quedar a la torre fins que el Governador de Catalunya, en nom de la reina, la va alliberar el 30 de març.¹⁶ Poc després, el jut-

16. "Interrogada si recorda ni sap ella testimoni quins béns se n'ha portats lo dit comte o sa companya del castell ni de la vila. Et dix que de la villa no sap que ho remet als homens, car ells mateys se diran. Mas del castell dix que no ho ha reconegut, per çò com ella testimoni no és exida de la dita cambra e terrat, d'aquella hora ensà fins huy, que és devallada al portal del castell com lo Governador és entrat".

ge, anomenat per la reina per investigar els fets, dictava sentència contra el comte de Pallars, que havia d'indemnitzar a la senyora i als camperols.

Ens trobem amb una dona amb autoritat. Una autoritat que no imposava per la força. La pagesia la respectava i li era fidel. Ella confiava en la justícia de la reina, denunciava i demanava als seus vassalls i camperols que denunciessin. La seva estratègia fou la de la resistència pacífica: no s'enfronta; però tampoc no accepta la injustícia; no plora ni suplica, però davant de la captivitat imposada, tria on vol tancar-se. Finalment, decideix per qui volia ser alliberada.

Les dones i les famílies trencades per la guerra

Seguirem la problemàtica i les postures d'algunes senyores feudals en el complex entramat de la de la guerra civil del segle XV (1462-1472). Ens preguntem quina va ser la posició de les dones de la noblesa en una guerra en la que membres de les mateixes famílies de l'aristocràcia catalana van militar en bàndols diferents, i en la que molts nobles del país van anar canviant de bàndol. Volem apropar-nos a les seves vivències i respostes, en un context de violència en la que les solidaritats dins les famílies es van veure alterades i les propietats alienades. Seguirem, doncs, els passos de dues d'elles i els testimonis que ens mostren la seva posició a la guerra.¹⁷ Són visions evidentment parcials, fetes des del punt de vista del poder feudal. De tota manera, penso que val la pena recordar el seu testimoni i la seva actuació.

En uns temps en què "les ciutats, els capítols, els llinatges i fins i tot les famílies es trobaren dividides de sobte. Pares contra fills, germans contra germans i sogres contra gendres",¹⁸ ens preguntem, en aquesta si-

17. Sobre el tema Teresa VINYOLES, *Història de les dones a la Catalunya medieval*, Eumo-Pagès, Lleida, 2005, p. 108-121.

18. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL; Jaume SOBREQUÉS I CALLICÓ, *La guerra civil catalana del segle XV: estudis sobre la crisi social i econòmica de la Baixa Edat Mitjana*. Edicions 62, Barcelona, 1973, p. 146.

tuació de trencament familiar, quin paper hi jugaren les dones que eren les encarregades de vetllar per la pau de la família.

Concretament parlarem de dues dones: Violant de Prades, aparentment fidel a la Generalitat, que va militar en el bàndol contrari del marit, realista, que fou pres per la Generalitat. L'altra, Joana de Castre, que va restar al costat del marit, pres per les forces realistes, en contra del seu propi llinatge que militava al costat del rei. Citarem, de passada, algunes dones del seu entorn.

Nedant entre dues aigües: Violant de Prades

Violant, era filla del comte Joan de Prades, es casà amb el seu cosí Bernat Joan de Cabrera, comte de Mòdica, un dels nobles més importants del país. Al principi del conflicte, l'any 1461, Bernat Joan va defensat la posició de Carles de Viana contra el seu pare;¹⁹ però pel maig de 1462, desobeïa les ordres de la Diputació del General, i militava al bàndol realista defensant el castell d'Hostalric. L'exercit del Principat va aconseguir entrar a Hostalric, els de la vila li van obrir el portal, els soldats van entrar aclamats pels homes i dones de la població que mostraven gran alegria i cridaven: "Carles!", referint-se al difunt príncep de Viana venerat pel poble. Llavors van fer presoner Bernat Joan que fou portat a la presó comuna de Barcelona.

Violant, amb el marit pres a Barcelona per la Generalitat, treballà per la recuperació d'Hostalric la tardor de 1463, ja que la Diputació havia tornat a perdre la plaça. Els diputats li escrivien donant-li les gràcies per la seva actuació;²⁰ elogiaven la comtessa de Mòdica assegurant-li que les seves accions *serien meses en record*. A la vegada ella tenia contactes amb la reina lloctinent, és a dir, amb l'altre bàndol, per tal de gestionar

19. Comandaven l'exèrcit que va anar a Fraga per tal d'alliberar Carles de Viana, Bernat Joan de Cabrera, comte de Mòdica, i Jofre VII, vescomte de Rocaberí. Precisament en aquest treball parlarem de les dones d'ambdós.

20. *Tanta contentació tenim de vostres loables actes obrats en la recuperació d'Hostalric que més dir no-s pot*. 7 de novembre de 1463. Colecció de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón (CODOIN) vol. XXIV, p. 263.

la llibertat del seu marit, de tota manera, no arribaria fins uns tres anys després.²¹

De fet va aconseguir pactar un bon tracte per al seu marit a la presó ja que tenia llibertat de moviments dins el recinte i es comprometien a tractar-lo reverentment. A quin joc jugava Violant? Col·laborava amb els enemics del seu marit, que el tenien pres? Pensem que el que volia era alliberar-lo, a la vegada que salvar el malmès patrimoni dels Cabrera, i potser defensar la seva pròpia llibertat. Va mirar de mantenir una certa neutralitat, impossible del tot en aquella crispada situació. Seguia les ordres de la Generalitat, però només fins a cert punt. Sobrequés afirmava que jugava amb dos jocs de cartes.²²

Va actuar amb prudència en els afers relacionats amb Blanes i altres llocs marítims del vescomtat que la Generalitat volia que li restessin fidels, per la qual cosa anomenava capitans lleials per la seva defensa militar. Així notificaven a Bernat des Balbs que anés com a capità a Blanes, que la senyora hi donaria el seu consentiment. A la vegada escrivien a Violant notificant-li el nomenament i demanant-li que foragités d'allà a les persones sospitoses. Pocs dies després, la comtessa escrivia als diputats dient-lo que en Balbs no havia volgut prendre el comandament i que ella mateixa se n'ocuparia. Li contesten acceptant la seva oferta, confien d'ella com a *virtuosa cathalana i zeladora d l'ordre públic*, i li recorden que per la utilitat del vescomtat i *el benavenir del Principat és necessari que els coses sien meses promptament en degut ordre*.²³ Interpretem que ella procurava mantenir-se amb una certa neutralitat, evidentment es defensaria a Blanes si era atacada; però li demanen que també estigui a punt per atacar l'enemic si fos necessari. Sembla que dubtaven que ella manés als de Blanes que ataquessin, i encara menys que lliurés els Cabrera que lluitaven al costat del rei i dels remences.

Com veiem, li estaven posant les coses molt difícils a aquella dona que tenia el marit a la presó, la família lluitant a l'altre bàndol, part de les se-

21. SOBREQÜES, *La guerra civil*, vol 1 p. 262

22. Id. Vol 2, p. 46.

23. CODOIN XXIV, pp. 273, 276-277, 303-305. Entre les coses que havia de posar en ordre era procurar que Pons i Climent de Cabrera fossin lliurats a la Generalitat, vius o morts. També li demanaven que enviés experts en construcció de naus de les seves possessions de Blanes, Sant Feliu i Palamós, SOBREQÜES, vol. 1, p. 390.

ves terres ocupades per en Verntallat i, a l'altra part, pels militars lleials a la Generalitat. Mostra una lleialtat potser forçada per les circumstàncies, almenys no pas cega, vers la Generalitat.

Quan el seu marit fou alliberat, a les darreries de 1465, segurament gràcies als esforços d'ella, Bernat Joan va continuar lluitant a favor de Joan II; participà a la batalla de Calaf, victoriosa pels realistes, i va morir l'any següent, veient les seves terres repartides. Deixava tres fills i una filla que havia tingut de la seva dona, i dos fills i dues filles il·legítims. Llavors, la situació de Violant es va complicar encara més; va ser empresonada en temps de Pere de Portugal, que després, compadit de la seva pobresa, li va retornar part de les rendes, mentre la resta va ser repartida entre els lleials del Condestable i al seu successor el duc de Lorena. De tota manera ella va anar a l'enterrament del duc, potser en un intent extrem de mostrar la seva neutralitat; però mai no va tornar a recuperar la totalitat de les terres.

Violant i el seu marit Bernat Joan sembla que militaven en camps contraris, però potser només ho sembla. Certament, el comte va lluitar a favor de Joan II, però penso que Violant no lluitava en cap bàndol, senzillament mirava de ser fidel a la família: alliberar el marit, no lliurar els Cabrera perseguits, no perdre tot el patrimoni, i per això va negociar. Comptava amb la complicitat i el suport d'altres dones de la família: la seva cosina-cunyada, Sança Ximenis, germana de Bernat Joan, la seva nora Joana, néta precisament de la citada Sança, i potser també la seva filla Isabel.

Dona de pres: Joana de Castre

Parlarem ara de Joana de Castre i de So, filla de Pere de Castre i de Blanca de So, vescomtessa d'Èvol, germana de Guillem Ramon de So i de Castre, muller del vescomte Jofre de Rocabertí, senyor de Peralada.²⁴

24. Sobre Jofre de Rocabertí: Mercè AVENTÍN, *Jofre de Rocabertí i de Montcada: senyor feudal i cabdill militar*, Grao, Barcelona, 1993.

La primera intervenció de Joana com a vescomtessa la trobem l'any 1455, com a procuradora del seu marit;²⁵ durant aquells anys va actuar sovint com a procuradora general de tot el vescomtat, quan el marit era fora. Tingué quatre fills i una filla, que foren apadrinats pels seus germans, amb els qui abans de la guerra mantenia bones relacions, tot i que la família mai no li havia pagat el dot promès. No creiem, com opinava Sobrequés,²⁶ que l'enemistat amb els germans li vingués només per causa del dot impagat, ens inclinem a pensar que els problemes derivats de la guerra, en la que el marit i els germans van militar en bàndols diferents, podrien haver estat decisius per enverinar les relacions familiars. El seu marit va actuar sempre al bàndol de la Generalitat, la família de Joana, els Castre i de So, ho feren al bàndol realista.

En els preàmbuls del conflicte, Jofre de Rocabertí, pel febrer de 1461, era a Fraga comandant, junt al comte de Mòdica (Bernat Joan de Cabre-ra), els exèrcits de la Diputació del General que havien de procurar l'alliberament de Carles de Viana, després d'haver fracassat el intents diplomàtics. Joana restà com a procuradora del marit i es traslladà a Barcelona per dirimir alguns assumptes, per la qual cosa fou recomanada als diputats.²⁷ L'exèrcit del principat entrà a Fraga, i en aquest context el Príncep fou alliberat. Pensem que no només gràcies a aquesta acció bèl·lica, sinó també als esforços de Beatriu de Pimentel, mare de l'infant Enric, comte d'Empúries, nebot del rei, que féu unes gestions eficaces per tal d'alliberar el príncep.²⁸

25. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *Jofre VIII de Rocabertí señor de Peralada*. Ed. Biblioteca Palacio Peralada, 1955, p. 160.

26. SOBREQUÉS, *La guerra civil*, p. 137

27. Així ho escrivia Jofre en una carta als diputats "Ma muller crec serà davant vosaltres per algunes sobraries e judicis qui-s son fets". A la resposta dels diputats feien esment a la visita de Joana dient que "si ve la senyora seré molt ben atesa" CODOIN XV, p. 162 i 267.

28. Beatriu, vídua de l'infant Enric, persona de molta confiança del rei Joan II, estava a la cort de Joana Enríquez, de qui era parenta. El vescomte de Rocabertí l'anomena "la infanta", i tenia un contenciós amb ella, ja que creia trepitjats els seus drets injustament pels beneficis que el rei donava al seus parents a qui havia atorgat el comtat d'Empúries. De fet, Beatriu va governar Empúries força temps en nom del seu fill Enric, un nen encara. CODOIN, XV, p. 108 ss.

El 23 desembre de 1461 va morir Carles de Viana, hi hagué un moviment d'exaltació a la seva figura miraclera. Mentre els pagesos iniciaven la revolució remença, la reina i el seu fill Ferran anaren a Girona; des de Barcelona es preparava un exèrcit que, comandat pel comte de Pallars, es dirigia a Girona per obligar la reina a capitular. Joana, vescomtessa de Rocabertí, acudia amb el seu marit a l'assalt de la Força de Girona, on s'havia refugiat la reia Joana amb el seu fill. El seu germà Guillem Ramon de So i de Castre estava dins de la Força entre les files realistes, el seu marit també hi tenia un germà i un cosí; o sigui que Jofre, en to conciliador, escrivia a la Generalitat dient que dins la Força no tots eren enemics. De tota manera, el dia de Corpus de 1462 es va produir l'assalt a la Força de Girona, que va fracassar.

Els dies 23 i 24 de juny, Joana i el cavaller Roger Alemany de Bellpuig negociaren amb els qui resistien a la Força, el delegat dels quals fou precisament el seu germà Guillem Ramon de So. És a dir, en aquests primers moments del conflicte ella féu de mediatra en unes negociacions que van fracassar, era el darrer intent per evitar la guerra. Hi podem veure un intent de Joana per aturar el conflicte a través de les relacions familiars, les bones relacions que encara tenia amb el seus germans. Les negociacions polítiques van malmetre's, a la vegada que per ella es trencaven les relacions amb la seva pròpia família, i la guerra civil es feia inevitable.

La vescomtessa Joana, malgrat que els seus germans Guillem Ramon, Joan i Elionor, feren costat a Joan II, es mantingué sempre al costat de la Generalitat, o sigui, al costat del marit. Hi hagueren pocs membres dels grups dominants que restessin durant tota la guerra a les mateixes files; però Jofre de Rocabertí i la seva dona varen restar sempre al costat de la Diputació del General.

Jofre partí a la guerra a inicis de 1464, en aquells moments deixava els afers de Peralada i del vescomtat en mans de Galceran de Vilafreser i no de la seva muller, potser perquè hi havia una colla de fills menors als quals atendre, o més probablement perquè amb el caire que prenién els afers bèl·lics va semblar millor que ella en restés més apartada. El vescomte no va estar massa temps a la guerra, ja que va ser fet presoner per l'exèrcit realista a la batalla de Calaf, pel març de 1465.²⁹ El vescom-

29. Recordem que Bernat Joan de Cabrera, acabat de sortir de la presó, actuava a la batalla de Calaf, a l'altre bàndol.

te no va poder ser alliberat; és de creure que Joana no va poder recaptar els diners suficients per un rescat elevat com corresponia a un home del seu rang i de la seva responsabilitat política, tampoc no fou intercanviat per altres presos.

És remarcable el paper de les dones dels presos de guerra: movien influències, recaptaven diners, miraven de dialogar amb membres de la família que militaven a l'altre bàndol, es bellugaven entre dues aigües per mirar de ser neutrals i aconseguir, movent influències, recaptant diners, realitzant hàbils relacions diplomàtiques per tal d'obtenir la llibertat dels marits. Així, el senyor de Cruilles, Bernat Gilabert, que havia estat pres juntament amb Jofre de Rocaberti a la batalla de Calaf, va poder ser alliberat tres anys després per la seva dona Sibil·la d'Alagó, pagant 1.000 florins i bescanviant-lo pel Mestre de Montesa que era presoner de la Generalitat.³⁰ Però sembla que el vescomtat de Rocaberti, altre temps riquíssim, havia vingut a tanta destrucció que no es trobà forma de poder rescatar el vescomte presoner.³¹

El vescomtat tenia problemes econòmics deguts a la guerra. Ens podem imaginar Joana demanant diners a la seva família per tal d'alliberar-lo i obtenint negatives de tots ells. De fet, durant alguns anys es deixen de tenir notícies d'ella. No sabem a què es deu el llarg silenci, ens preguntem si s'havia traslladat a terres valencianes per poder estar més a prop del seu marit, fent-li costat en els llargs anys de presó, o si continuava silenciosa a Peralada. No tenim respostes.

Gairebé acabada la guerra, 19 de maig de 1472, va capitular Peralada, signant amb el rei un acord pel *be avenir, repós i tranquil·litat dels poblats*. Es va acordar, és de creure que negociat per la vescomtessa Joana, l'alliberació del vescomte sense pagar cap rescat, el perdó vers ella, els seus fills i els altres habitants del vescomtat, la devolució de les terres que el rei havia promès a membres de la família partidaris seus.³² Peralada va quedar en mans del rei i Jofre de Rocabertí va ser alliberat, havia restat pres durant set anys: del març de 1465 al juny de 1472.

30. SOBREQÜÉS, *La guerra civil*, vol. 2, 60.

31. *La fi del comte d'Urgell, segons una crònica del segle XV*, Barcelona, 1897.

32. La llarga capitulació conté 43 capítols signats pel rei SOBREQÜÉS, *Jofre VIII* p. 136-142.

La guerra havia crispat els ànims, Joana estava dolguda amb els seus, amb tots els qui no li havien fet costat en els durs moments de la captivitat del seu marit i de la fallida econòmica deguda a la guerra. També estava ben molesta amb el bisbe de Girona que li reclamava el dubtós cobrament dels delmes de 1470 a 1474.³³ De manera que féu rebre l'emissari del bisbe a cops de bastó, així ho explicava ell mateix en un document de l'arxiu diocesà: "*Quan fou al portal de la vila de Peralada, ell demanà al portaler qui aquí era si y era la dita vescomtessa; e lo dit portaler li dix que oc, e demana-li perquè la demanava, e ell deposant dix que volia presentar una letra del senyor bisbe de Gerona. E lavors lo dit portaler li dix que se'n tornés que no le y jaquiria intrar... L'endemà va tornar-hi, lo dit portaler vingui amb un agutzí que portava un bastó. E quan ell deposant se mes a fugir, los dits agutzí e portaler l'ecalsaven cridant-li darrera ab gra avalot*".³⁴

El vescomte Jofre VII, va morir al desembre de 1479, nomenava la vídua com marmessora i li feia un llegat de 500 florons d'or, deixava el vescomtat al seu fill gran, Felip Dalmau; també reconeixia en el seu testament que tenia una filla natural que era religiosa al convent de Bellpuig de Peralada. Quatre mesos després moria la vescomtessa Joana; va voler ser soterrada al Carme de Peralada *allà on acostumen a enterrar els predecessors nostres de la casa de Rocabertí*. Ens ha semblat interessant remarcar aquesta frase, ella se sentia membre de la família del marit, amb la qual s'identificà completament. Deixava diners i també els vestits a dones que estaven al seu servei, l'hereu seria el seu fill gran i, si alguna vegada el seu germà pagava el dot que li devia, el distribuïa entre els altres fills.³⁵

La guerra civil féu estralls a les relacions de família. Fins a la mort de la vescomtessa les relacions amb els seus germans foren dolentes, va ser el seu fill, l'hereu Felip Dalmau, qui va fer un gest d'apropament als seus oncles materns, va nomenar procurador l'oncle Ivany de Castre. D'altra banda, es segellava la pau dins la família paterna, com tantes vegades es féu amb un casament: el jove vescomte de Rocabertí, Felip Dalmau, es casava amb Isabel, filla de Pere de Rocabertí, baró de Sant Mori, ca-

33. El bisbe Margarit, de Girona, havia jugat amb la qüestió dels delmes fent-ne una arma política contra els enemics.

34. SOBREQÜÉS, *Jofre VIII*, p. 109-112.

35. SOBREQÜÉS, *Jofre VIII*, p. 167.

pità de Joan II, i de Caterina d'Ortafà. D'aquesta manera es posava fi a les enemistats que la guerra civil havia creat entre ambdues branques dels Rocabertí.

A l'entorn familiar hi hagueren dues persones conciliadores, el germà del vescomte, Bernat Hug, hospitaler, i Caterina d'Ortafà, muller de Pere de Rocabertí, senyor de sant Morí, que van iniciar un lent procés de reconciliació familiar; de manera que els vescomtes de Rocabertí, un any abans de morir, veien promès l'hereu amb la filla de Pere de Rocabertí, el capità de l'exèrcit realista. Bernat Hug deixava com hereu el fill petit de Jofre i Joana, hospitaler.

Per acabar, remarquem la personalitat de la dama rossellonesa Caterina d'Ortafà. En un episodi de la guerra, en el setge de Girona del juliol de 146, Caterina es va ocupar del cavaller de Lorena, Adrià de Laval, presoner ferit de mort a les muralles de Girona; en va tenir cura i el va assistir en el moment de la mort. Aquest gest altruista li fou agrait pel duc de Lorena, cosí del cavaller, tan magníficament atès per aquella dama, de manera que trobant-se Girona assetjada va obtenir permís per treure de la ciutat les seves joies, diners i vestits i emportar-se'ls; la concessió li féu el duc per les seves virtuts i per la fama que havia oït d'ella.³⁶ Veient el tarannà de Caterina pensem que podia haver influït en la pacificació de la família, proposant la unió de la seva filla Isabel amb l'hereu de la branca principal dels Rocabertí. Aquesta dama rosselonesa féu costat al seu marit Pere, el Capità de Joan II, en la seva intensa actuació militar i política i encara, el 1474, durant al guerra contra la ocupació francesa del Rosselló, fa defensar valerosament la plaça de Canet.

També en aquell epíleg de la guerra civil una altra dona, Caterina Albert, comtessa de Pallars, defensava les darreres places del comtat enfront de l'exèrcit de Ferran el Catòlic.

36. Julián de CHIA, *Bandos y bandoleros en Gerona Apuntes históricos desde el siglo XIV hasta mediados del XVII*. Girona 1888-1890, Caterina va defensar la plaça de Canet de Rosselló davant la invasió francesa l'any 1474.

Conclusions

Moltes dones al llarg de la Història han procurat, i procuren, fer més viable la vida, per mitjà de pràctiques diverses de relació, fins i tot en temps de guerra. En aquest sentit hem fet un breu repàs a les accions de relació d'unes poques dones de la noblesa en el context de diferents escenaris bèl·lics del segle XV.

Hem vist una reina plantant una tenda al mig del camp de batalla; una senyora feudal defensant els seus drets, i els dels seus camperols, per mitjans pacífics. Hem seguit l'actuació d'unes dones de la noblesa involucrades en la guerra civil, fent de mediadores, defensant els seus drets, intentat alliberar els marits presos, fins i tot alguna atenent un ferit de l'altre bàndol. Destaquem que, en general, elles van fer costat als seus marits, tot i que tinguessin la seva pròpia família a l'altre front. Podríem dir que en aquella guerra algunes dones dels estaments dominants es van veure atrapades entre els dos bàndols i van fer el que en consciència pensaven que era millor per recolzar al marit, per defensar el patrimoni, pel bé de la pau.